

родавця рішень. Для такої особи характерні свавілля, а також вимагання хабарів. При цьому одержання хабарів розглядається нею як неодмінно супутне її діяльності. Подібне найбільш часто трапляється в медичних установах, вищих навчальних закладах, органах, що реєструють одержання ліцензій на заняття підприємницькою діяльністю.

В криміналістичному плані особа злочинця має комплекс ознак, що можуть бути використані з метою розслідування. Зокрема, вивчення особи злочинця має значення для встановлення важливих залежностей між окремими елементами криміналістичної характеристики, що дозволяють виявити способи вчинення злочинів, способи їх приховування, слідову картину та інші обставини. Такі залежності (зв'язки) мають як пряму, так і зворотну функцію, тобто, якщо від особи злочинця, його ознак ми йдемо до окремих її проявів у події злочину, таких, як спосіб вчинення, комплекс слідів та ін., то й від них при їх вивченні ми приходимо до припущень і висновків щодо особи злочинця.

Отже, наявність одного елемента криміналістичної характеристики тягне за собою зв'язок з іншими і можливість їх виявлення в процесі розслідування. У цьому і полягає практичне значення криміналістичної характеристики щодо розслідування окремих видів злочинів.

Надійшла до редколегії 25.01.03

В. Шевчук, доцент НЮА України

Проблеми побудови та перевірки типових версій про контрабанду

Одним із перспективних напрямків оптимізації і підвищення ефективності розслідування окремих видів злочинів є дослідження і подальша розробка проблеми типових версій. У зв'язку з цим вважаємо справедливою точку зору О. Колесниченка та Г. Матусовського, згідно з якою використання систем типових версій вносить у розслідування елемент точності, повноти, допомагає слідчому проаналізувати відомі йому аналогічні ситуації і відібрати придатні під конкретний випадок з літературних джерел. Ознайомлення зі схемою таких версій дозволяє одномоментно охопити й перспективно намітити всі можливі основні напрямки розслідування¹.

¹ Див: Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. О системе версий и методике их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1970. — Вып. 7. — С. 10.

Разом із тим, незважаючи на значущість і підвищений інтерес до даної проблеми, серед учених-криміналістів немає єдності щодо поняття і сутності типових версій.

Р. Белкін визначає типову версію як характерне для даної ситуації з погляду відповідної галузі наукового знання або узагальненої практики (оперативно-розшукової, судової, слідчої, експертної) передбачуване пояснення окремих фактів чи події в цілому. На його думку, типові версії мають дуже обмежене пізнавальне значення, оскільки вони, базуючись на мінімальних фактичних даних, можуть дати тільки найзагальніше пояснення події, ще недостатнє для успішного завершення розслідування. Тому типова версія конкретизується у процесі доказування в міру накопичення дізнавачем (слідчим) необхідної інформації¹.

М. Селіванов і Л. Видонов вважають, що типова версія являє собою засноване на спостереженнях умовне міркування, яке виражає вірогідний зв'язок між певними видами елементів криміналістичної характеристики злочинів². Аналогічної думки додержуються І. Лузгін (1969 р.), О. Колесниченко (1970 р.), Г. Матусовський (1970 р., 1988 р.), І. Биховський (1980 р.), В. Коновалова (2000 р.) та ін.

Протилежну думку висловлює О. Ларін. Заперечуючи проти пізнавальної ролі типових версій, він переконує, що останні не можна розглядати як різновид слідчих версій, оскільки вони «являють собою не припустиме, а позитивне знання, що відображає не конкретну ситуацію, а всі відомі, узагальнені попередньою практикою ситуації даного виду»³.

Таке твердження викликає сумнів, оскільки дані про закономірні зв'язки між структурними елементами криміналістичної характеристики виступають теоретичною базою типової версії для відповідного виду злочину і майже завжди мають припустимий характер, а тому й одержуваний висновок характеризується певним ступенем імовірності. Типова версія — це своєрідний «зародок» системи загальних (а іноді окремих) слідчих версій з конкретної справи⁴. Вона, звичайно, має орієнтуюче значення і, базуючись на незначному обсязі інформації, допомагає формувати розумову модель, яка пояснює передбачувану, з різним ступенем імовірності, злочинну подію або

¹ Див: Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики. — Волгоград, 1993. — С. 29, 30.

² Див: Селиванов Н. А., Видонов Л. Г. Типовые версии по делам об убийствах. — Горький, 1981. — С. 5, 6.

³ Ларин А. М. От следственной версии к истине. — М., 1979. — С. 7–9.

⁴ Див.: Реховский А. Ф. Версии на первоначальном этапе расследования // Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования. — Свердловск, 1988. — С. 35.

окремі її обставини. Типові версії у «своєму арсеналі несуть достатньо об'ємну доказову інформацію, що й дає змогу використовувати їх як орієнтир у подібних ситуаціях»¹.

При розслідуванні контрабанди поряд з особистим досвідом великої практичної та теоретичної значущості набувають типові версії². Враховуючи загальнотеоретичні положення криміналістики про систему слідчих версій³ і результати нашого дослідження, вважаємо, що система типових версій у справах про контрабанду має містити два структурних рівні: а) загальні версії як припущення щодо події злочину в цілому; б) окремі версії, пов'язані з припущеннями щодо інших, більш окремих (детальних) обставин вчинення контрабанди. При цьому необхідно враховувати, що основою типових версій виступає типова ситуація як таке становище в розслідуванні контрабанди, яке характеризується певним співвідношенням відомого і невідомого по справі, що дозволяє висунути обґрунтоване припущення щодо невідомих обставин — особи злочинця, характеру слідів, способу вчинення контрабанди тощо.

Результати узагальнення кримінальних справ про контрабанду дозволяють запропонувати таку систему типових версій з урахуванням типових слідчих ситуацій і загальнотеоретичних висновків.

Стосовно першої групи типових ситуацій, коли є інформація про вчинення контрабанди і відома особа, яка її вчинила, висуваються типові загальні версії, що за своїм змістом дають одне з можливих пояснень суті і характеру вчиненої події в цілому та її елементів. У випадках, коли неясні суть і причина такої події, як правило, неможливо відразу висунути версію про особу злочинця, спосіб та мотив злочину тощо⁴. Тому дізнавач (слідчий), вирішуючи питання про наявність ознак контрабанди та їх достатність для порушення кримінальної справи, у першу чергу висуває припущення про характер учиненого діяння — версії кваліфікації, які є підґрунтям системи типових версій.

¹ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. — Х., 2000. — С. 61.

² Див.: Шевчук В. М. Типові версії у справах про контрабанду // Боротьба з контрабандою: проблеми та шляхи їх вирішення. — К., 1998. — Т. 10. — С. 482—490.

³ Див.: Дранкин Л. Я. Построение и проверка следственных версий: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — М., 1972. — С. 20; Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. О системе версий и методике их построения // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1970. — Вып. 7. — С. 7—13; Васильев А. Н. Следственная тактика. — М., 1976. — С. 60—66; Белкин Р. С. Вказ. праця. — С. 372; Ермолович В. Ф., Ермолович М. В. Построение и проверка версий / Под ред. И. И. Басецкого. — Минск, 2000. — С. 8—13 та ін.

⁴ Див.: Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений. — М., 1957. — С. 60.

У розглядуваній ситуації типовими загальними версіями можуть бути: а) вчинене діяння є контрабандою (ст. 201 або 305 КК України); б) має місце контрабанда, пов'язана з учиненням інших злочинів (ст.ст. 201, 305 і ст.ст. 187, 364, 368, 369, 212, 309, 263 КК та ін.); в) у даному випадку вчинено не контрабанду, а інший злочин (ст.ст. 212, 309, 263 КК та ін.); г) має місце підготовка до вчинення іншого злочину: диверсії, терористичного акту, вбивства на замовлення та ін. (при контрабанді вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових пристроїв тощо); г) факт вчинення контрабанди відсутній, виявлене діяння не злочинне, наприклад, має місце порушення митних правил (ст.ст. 329–355 МК України) чи інше адміністративне правопорушення; д) має місце добровільна відмова від вчинення контрабанди. Ігнорування зазначених типових версій часто призводить до помилок у кваліфікації вчиненого діяння, в результаті чого за наявності підстав кримінальні справи не порушуються.

Другим структурним елементом (рівнем) системи типових версій в зазначеній типовій ситуації, як і взагалі при розслідуванні контрабанди, є окремі версії, які будуються насамперед за окремими сторонами злочину, передбаченого ст.ст. 201, 305 КК України, а також детальні версії — пропозиції щодо дрібніших обставин, які мають не кримінально-правове і процесуальне, а головним чином криміналістичне значення і часто відіграють ключову роль у розкритті контрабанди і викритті особи, яка її вчинила.

При розслідуванні контрабанди на найбільшу увагу заслуговують версії щодо таких елементів, як суб'єкт, об'єктивна та суб'єктивна сторони аналізованого злочину. При висуванні версії про об'єкт посягання ускладнень не виникає, оскільки він, як правило, є очевидним. При цьому об'єктом контрабанди є встановлений порядок переміщення через митний кордон України матеріальних цінностей, а також окремих предметів та речовин, вилучених з вільного обігу¹.

Найбільш широке коло версій виникає, як правило, щодо об'єктивної сторони контрабанди. У цьому випадку висування версій спрямоване на з'ясування обставин, що характеризують спосіб контрабандної діяльності, місце, час, обстановку вчинення злочину, а також причинний зв'язок між дією особи та злочинними наслідками, що настали.

Типові версії значною мірою визначаються способами вчинення контрабанди. Так, для розкриття і розслідування контрабанди, що

¹ Див: Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. В. Ф. Бойка, Я. Ю. Кондратьєва, С. С. Яценка. — К., 1997. — С. 261; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К., 2001. — С. 508.

вчиняється представниками підприємницьких структур¹, можуть бути висунуті такі типові версії.

А. При вчиненні контрабанди шляхом переміщення поза місцями митного контролю: 1) контрабанду вчинено особою, яка транспортує вантаж, за участю посадових осіб підприємницької структури; 2) контрабанду вчинено особою, яка перевозить вантаж (водій автомобіля; особа, яка безпосередньо супроводжує товар; особа, яка супроводжує товар і слідує поруч в іншому автомобілі); 3) контрабанду вчинено виконавцем, а організатор знаходиться в іншому місці; 4) контрабанду вчинено при сприянні працівників правоохоронних органів (співробітників ДАІ, митної служби, МВС та ін.); 5) контрабанду вчинено організованою групою осіб; 6) ознаки контрабанди відсутні, має місце помилка особи, яка перевозить товар, у визначенні місця перетинання кордону і т. д.

Б. При приховуванні предметів контрабанди від митного контролю: 1) вчинено контрабанду, підготовлену посадовою особою підприємницької структури з використанням підроблених документів; при цьому виконавцем виступає особа, яка перевозить вантаж (водій автомобіля, капітан судна, експедитор супровідного вантажу); 2) вчинено контрабанду, підготовлену посадовою особою підприємницької структури з використанням підроблених документів, про що невідомо особі, яка транспортує товар; 3) вчинено контрабанду з використанням тайника, виготовленого за участю або з відома посадової особи підприємницької структури чи особи, яка транспортує вантаж; 4) вчинено контрабанду особою, яка транспортує вантаж (із виготовленням тайника або без нього), але без відома посадової особи підприємницької структури; 5) вчинено контрабанду шляхом використання перерваного транзиту; 6) має місце факт вчинення контрабанди шляхом завантаження контрабандного товару на транзитній території; 7) контрабанду вчинено при сприянні осіб, які здійснюють митний контроль; 8) вчинено контрабанду, підготовлену посадовою особою підприємницької структури шляхом фальсифікації документів за участю інших осіб (працівників міністерств, виконкомів, інших підприємств, внутрішніх митниць та ін.) тощо.

Типові слідчі версії щодо місця вчинення контрабанди можуть бути такими: а) контрабанду вчинено безпосередньо на митному кордоні в зоні митного або прикордонного контролю; б) контрабанду вчинено не

¹ Див.: *Постика И. В.* Способы совершения контрабанды, осуществляемой представителями предпринимательских структур, и некоторые вопросы организации ее расследования // *Актуальные проблемы организации расследования преступлений.* — Одесса, 1996. — С. 107, 108.

на митному кордоні, а поза зоною митного контролю; в) має місце вчинення контрабанди на ліцензійному митному складі; г) контрабанду вчинено на внутрішній митниці; ґ) має місце вчинення контрабанди поза місцем розташування митної установи або поза часом її роботи; д) мають місце вчинення контрабанди на території України під виглядом транзиту в іншу країну і його розвантажування і реалізація на території транзитної держави; е) контрабанду вчинено в іншому місці і т. д.

Висування версій із суб'єктивної сторони контрабанди передбачає формування припущень про вину, мотиви та мету вчинення такого злочину. Як правило, вони очевидні і характеризуються характером дій контрабандиста (підrobка документів, виготовлення тайника, приховування в тілі людини і т. под.). Проте в деяких випадках мета й мотив недостатньо чітко характеризують психічне ставлення особи до вчиненого діяння. Так, у деяких ситуаціях, коли особа, яка переміщує контрабанду, відома і затримана з речовим доказом, вона наводить різноманітні докази, пояснення про свою невинуватість у вчиненому; а) заблудилася, втратила орієнтир при переміщенні поза митним контролем; б) предмети контрабанди належать не їй, а невідомій особі, яка попросила передати торбу, посылку на інший бік кордону, при цьому вона нібито не знала, що містить «передача»; в) невідома особа «зажадала» перевезти через кордон і передати певному громадянину предмети контрабанди під погрозою розправи над дитиною, рідними перевізника і т. под.; г) контрабанду вчинено в результаті незнання митного та кримінального законодавства тощо.

Працівникам дізнання (слідства) при висуненні версій слід враховувати, що контрабанда характеризується наявністю тільки прямого умислу, тобто винний усвідомлює обставини й характер незаконного переміщення товарів та цінностей через митний кордон і бажає вчинити ці дії. Вивчення матеріалів кримінальних справ показує, що мета і мотив учинення контрабанди у більшості випадків мають корисливий характер. Проте трапляється й відсутність прямої корисливої зацікавленості, коли контрабанду вчинено з інших мотивів, наприклад, безоплатна передача іншим особам для колекціонування, пам'ять про перебування за кордоном та ін. При цьому необхідно враховувати, що мотив і мета при вчиненні контрабанди не є конструктивним елементом складу злочину і не впливають на кваліфікацію, але враховуються при призначенні покарання й часто мають важливе значення для розкриття та розслідування контрабанди в умовах проблемних чи конфліктних ситуацій.

Типовими слідчими версіями про мотив учинення контрабанди можуть бути: а) контрабанду вчинено з корисливих мотивів; б) контрабанду вчинено з метою підтримання дружніх стосунків; в) кон-

трабанду вчинено з бажання вийти заміж (оженитися) за особу, яка попросила здійснити такі дії; г) контрабанду вчинено з метою вчинення або приховання іншого злочину.

Висунені версії про суб'єкта контрабанди можуть бути двох видів: 1) версії персонального характеру, які, як правило, мають місце в аналізованій ситуації, коли вчинено контрабанду і відомо, яка особа її вчинила, тобто в цьому випадку висуваються припущення про винність конкретної особи; 2) версії загального характеру, що ґрунтуються на даних, які містяться в матеріалах конкретної кримінальної справи, але не вказують на конкретних осіб. У процесі перевірки версій висуваються припущення про конкретну особу, на якій і зосереджується перевірка.

У другій типовій ситуації, коли вчинено контрабанду, однак особа, яка її вчинила, невідома, поряд із типовими загальними версіями, характерними для першої групи типових ситуацій, висуваються окремі версії, перевірка яких спрямована насамперед на визначення кола осіб, серед яких слід провести розшук злочинця.

Конкретизуючи коло осіб, можливо, причетних до вчинення «безхазяйної» контрабанди, особливу увагу слід звернути на: 1) осіб, які мають доступ або яке-небудь відношення до контрабандної продукції (наприклад, вибухових, радіоактивних речовин, зброї та боеприпасів, вибухових пристроїв, культурних цінностей тощо) і транспортних засобів, за допомогою яких вона перевозилася через митний кордон України; 2) осіб, які мають доступ до інформації про специфіку діяльності митних та інших контролюючих органів, знання якої необхідно для вчинення того чи іншого різновиду контрабанди; 3) осіб, наділених певними повноваженнями по службі, з використанням яких тим чи іншим способом може бути вчинено контрабанду; 4) осіб, які мають певні навички та вміння (при вчиненні контрабанди шляхом використання спеціально виготовлених чи пристосованих тайників у транспортних засобах та інших предметах); 5) інші категорії осіб, які могли б вчинити такий злочин¹.

При конструюванні й висуненні версій про особу контрабандиста перш за все слід враховувати способи вчинення і приховування контрабанди, місце, характер слідів, час, індивідуальні особливості предмета посягання. Поряд з особистим досвідом необхідно використовувати дані, що містяться у криміналістичній характеристиці контрабанди, оскільки спосіб вчинення певного злочину часто вказує на особу злочинця. Так, вчинення контрабанди з використанням

¹ Див.: Диканова Т. А. Общие вопросы организации расследования дел о контрабанде // Расследование контрабанды. — М., 1999. — С. 62.

місць приховування, доступних переважно особам обслуговуючого персоналу поїздів (провідникам, машиністам), дає можливість звизити коло осіб, можливо, причетних до злочину.

З урахуванням вихідних даних, конкретних обставин справи в розгляданій ситуації може бути сконструйовано й висунуто такі типові версії щодо кола осіб, серед яких може перебувати особа, яка вчинила контрабанду: а) особа належить до обслуговуючого персоналу даного транспортного засобу (провідники, машиністи, капітани суден, пілоти чи бортпровідники літака та ін.); б) особа є неповнолітньою; в) вчинення контрабанди в такий спосіб характерно переважно для жінок; г) особа знаходиться серед пасажирів купе, вагона, автобуса тощо; г) особа мешкає у прикордонному районі; д) контрабанду вчинено особою, яка має відомості про особливості транспортного засобу, використовуваного для приховування предмета посягання; е) контрабанду вчинено однією особою або групою осіб.

У третій типовій слідчій ситуації, коли має місце вчинення контрабанди, злочинець відомий, але зник з місця події, висуваються загальні версії про подію контрабанди та її найважливіші обставини. Вони аналогічні версіям, зазначеним для першої ситуації, однак при їх висуненні й перевірці необхідно враховувати відсутність, як правило, пояснень передбачуваного контрабандиста, який зник.

У розгляданій ситуації конструювання окремих версій зорієнтовано на максимальне збирання даних, що характеризують особу злочинця, який зник, встановлення його можливого місцезнаходження або появи в певному місці, а також на затримання винного. Тому для успішного розв'язання такої ситуації важливого значення набувають розшукові версії¹.

На наш погляд, *розшукові версії у справах про контрабанду* — це засновані на матеріалах кримінальної справи, результатах оперативно-розшукових заходів та інших відомостях припущення про вірогідне знаходження злочинця, який зник, та інших об'єктів розшуку, а також про прийоми, що використовуються для їх приховування. Маючи специфічний характер, розшукова версія служить підґрунтям цілеспрямованої діяльності по виявленню знарядь та засобів учинення злочину, встановленню механізму слідоутворення, затриманню особи, яка переховується від слідства і суду, тощо. Наприклад, при розслідуванні кримінальної справи по обвинуваченню гр-на З. було встановлено причетність до вчинення контрабанди

¹ Див: Попов В. И. Руководство к практическим занятиям по криминалистической тактике. — М., 1964. — С. 137; Богданов Б. Е. Розыск // Криминалистика. — М., 1963. — С. 453; Коновалова В. Е. Правовая психология. — Х., 1997. — С. 128; Ії ж. Версія: концепція й функції в судопроизводстві. — С. 64–68 та ін.

історичних та культурних цінностей співробітника Бориспільської митниці С., який передав обвинуваченому бланк митної декларації з проставленими відтисками його номерної печатки і запропонував йому внести в цей бланк завідомо неправдиві відомості. За цим фактом слідчим Управлінням СБУ було порушено кримінальну справу. Однак С., довідавшись, що З. затримано і той може розповісти про його причетність до злочину, перейшов на нелегальне становище і зник. Виникла необхідність у проведенні оперативно-розшукової діяльності по встановленню місцезнаходження злочинця, який переховується в Ізраїлі. Через деякий час С. повернувся до родичів в Україну, де його було затримано оперативними працівниками¹.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, і практику розшуку контрабандистів, які переховуються, при розслідуванні такої категорії кримінальних справ можуть бути висунуті такі версії: 1) злочинець переховується у своїх родичів, друзів, знайомих; 2) розшукуваний залишився на легальному становищі або перейшов на нелегальне; 3) злочинець виїхав за кордон тощо.

Отже, типові версії у справах про контрабанду являють собою результат наукового узагальнення практики, який відображає особливості розслідування даної категорії злочинців з урахуванням криміналістичної характеристики. Вони прямо залежать від слідчої ситуації як динамічної інформаційної системи, що відображає співвідношення між установленними і ще не відомими обставинами справи. Такий підхід до побудови системи типових версій видається виправданим відповідно до дійсного змісту припущень, що дозволяє при конструюванні та перевірці кола версій з розрахунком на їх вичерпний обсяг планомірно й цілеспрямовано охопити всі питання предмета доказування².

Надійшла до редколегії 05.01.03

*Л. Білецька, старший викладач
Академії митної служби України*

Предмет доказування у кримінальних справах про контрабанду

В теорії кримінального процесу під предметом доказування розуміють сукупність юридично значущих обставин кримінальної

¹ Див: Архів Київського обласного суду: Кримінальна справа № 47 за 1996 р.

² Див: Васильев А. И., Васильев А. Н. Следственная тактика. — М., 1976, — С. 61.